

MIKES KELEMEN VERSEIRŐL

FÜLÖP LAJOS

„én soha sem voltam a parnasszus hegyén.”

(Törökországi Levelek, 1721. szept. 20.)

1. Mikes Kelemen „egykönyvű író”-ként szoktuk számon tartani, bár összes műveinek a kritikai kiadásával nyilvánvalóvá vált, hogy törökországi száműzetésének az idejéből több kötetre rúgó kézírata, fordítása maradt fenn. Ezek jórészt szépirodalmi, erkölcsi-elmélkedő, történeti, néprajzi és pedagógiai tárgyú művek. Mikest ettől függetlenül továbbra is a Törökországi Levelek teszik a XVIII. század egyik legnagyobb (ha épp nem a legnagyobb) magyar prózaírójává.

Benkő Loránd már többször utalt arra, hogy nálunk a nyelvi sztenderd kialakulása az irodalmi szintű írásbeliségben történt meg, vagyis „a nyelvi felemelkedésnek, kifejezésbeli gazdagodásnak, pontosodásnak, esztétikai igényesedésnek, stílusbeli változatosságra törekvésnek ily módon az irodalmi műveltség képviselői, az irodalmi alkotások létrehozói lettek a szinte kizárólagos letéteményesei” (Az irodalom szerepe nyelvünk életében: I. OK. XXX, 349). Ezért is sajnálatos, hogy Mikes fő művének a kézírata, mivel a XVIII. század végén került haza, és csak megkésve, nagyon kis példányszámban, kihagyásokkal jelent meg nyomtatásban (először 1794-ben, azután 1861-ben), nem hathatott a magyar felvilágosodást megelőző barokk és rokokó korszak irodalmi és nyelvi fejlődésére.

2. A Törökországi Levelek prózastílusát sokan és sok szempontból vizsgálták már, arra azonban kevesen figyeltek fel, hogy Mikes a levélírás mellett versírással és fordítással is foglalkozott. Verseit, verstördékeit életrajzírója, Abafi Lajos mutatta be először (Mikes Kelemen. Bp., 1878. 140–52), próza- és versfordításaira pedig Dézsi Lajos hívta fel a figyelmet (Mikes fordításairól. ItK. XIV, 177–91). Mikes versírói tevékenységének jelentőségét természetesen nincs okunk eltúlozni. Az ezzel kapcsolatos eddigi értékelések is eléggé tárgyilagosak és egybehangzók. Thaly Kálmán például (Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. Bp., 1872. 400) így nyilatkozik: „Gondolatai szépek, alakítani is tudna, de verselni nem. Látszik, hogy prózaíró volt, nem költő. Versei nem egyebek száraz táj- és népismeretéseknél.” Abafi pedig — a már említett művében (i. h. 152) — ezt írja:

„Mikes, ha a természet költői fogékonyságával arányos formaérzéssel ajándékozta meg, bizonyára örökbecsű 'pontusi, illetőleg marmorai elégiákkal' gazdagította volna költészetünket.”

Az értékelések sorában nem kedvezőbb Imre Antal megállapítása sem (Mikes Kelemen élete és munkái. Bp., 1883. 33): „Amennyire költői volt élete, épp annyira rossz verselő volt ő maga. Érzése, gondolata itt sem hiányzik, de mozdulataiban feszes és ügyetlen.” Ugyancsak kemény Beöthy Zsolt bírálata (Mikes Leveleskönyve. In: Zágoni Mikes Kelemen Törökországi Levelei. Szerk.: Miklós Ferenc. Bp., 1906. 36): „A vers nem volt kenyere... A leveleskönyv első felében... szívesen sző írásába rímes sorokat, nagyobbára gnómákat, a szóban forgó dolgok erkölcsi vagy életbölcseleti tanulságait... Alakilag azonban mindez darabos, hangtalan, erőltetett.” Ezt erősíti meg Toncs Gusztáv megjegyzése is (Zágoni Mikes Kelemen élete. Bp., 1897. 148): „... a tárgy által benne felkeltett érzelmeket és gondolatokat... költőileg kifejezni nem tudja.” A legújabb vizsgálatok közül igen figyelemre méltó Hopp Lajos véleménye (Mikes ÖM. I, 503): „Mikes irodalmiságának nem lényege a verses megnyilatkozás... Ami verset ír, csak alkalmi betétként, kedvtelésből vagy a már hallott verssorokat újra költve írja. Mikes verselésére a diákversszerzés, az alkalmi rímfaragás a jellemző.”

Mikes maga is tudatában van annak, hogy ő nem költő. Az 1721. szept. 20-án keltezett levelében írja: édes néném, ezeket csak kéd számára csináltam, mert tudom, hogy akéd ítélő széke előtt. meg nem ítélik őket, de ha más kezéhez akadnak is nem törődöm rajta. ha nem szereti, csináljon szebbeket. Mindezek betetőzéseként a fent idézett mottót is az őszinte önkritika íratja le vele. Természetesen tisztában van azzal is, hogy ugyanakkor kíváló levélíró. Az 1724. júl. 14-i levelében nénjének mondja, de voltaképpen magára vonatkoztatja a következő sorokat: csak nem minden ember ír levelet, de nem minden tud olyat írni. hogy tessék, vannak olyanok a kik le írják amit akarnak mondani, de a csak száraz, sótalan és izetlen, némelyek pediglen, leg kisebb dolgot is. úgy fel tudgyák ékesíteni, olyan izt adnak annak. hogy tettzik.

Visszatérve Mikes költészetére: valójában csupán a levelekbe és a fordításokba iktatott versekről, verstörödékekről, verses átültetésekről van szó. Ezek a betétek megtalálhatók mind a Leveleskönyvben (l. a 39., 51., 63., 67., 70., 77., 105. sz. levelet), mind a misszilisekben (5. sz. Huszár Sándornak) és néhány fordításban (Az Iffiaknak kalauzza... 1724/1744, Catechismus... 1744, A Keresztnek királyi uttya 1747, Az Idő jóll el töltésének Módgya... é.n.).

A Leveleskönyv versei, versrészletei témaválasztás szempontjából igen változatosak. A tárgy a bujdosók környezetének bemutatása, a száműzés keserve, kiszolgáltatottsága, a mulandóság, a világi dicsőség és pompa hiábavalósága, a szerelem, a csalódás és felejtés.

Mikes az 1721. szept. 20-i levelében Rodostó leírását így ajánlja nénje figyelmébe: mind avárosrol. mind a lakadalmakrol. verset csináltam. nem tudom el küldgyemé vagy sem, mind ázon által. kédnek el küldhetem. idegennek el nem küldeném, mert nem mondhatni szép verseknek. A költeményt később — bővítésekkel és kihagyásokkal — az 1761. márc. 19-én keltezett misszilis leveléhez csatolva rokonainak is megküldte (l. Mikes ÖM. I, 325–30). Mutatványként — a hangvétel érzékeltetésére — idézzük a bevezető sorokat a lejegyzés első változatából:

Lakunk parttyán, a tengernek
tölttyuk napját. életünknek.
Annak gyakran, nagy zugását.
láttyuk s'hallyuk. hánkodását.
Abban nagy halak. jádzanak.
örömökben ugrándoznak.
de a parton akik laknak.
szomorúan suhajtoznak.
régén napot jöni láttyuk,
a tengerből. s'azt suhajtjuk.

A vers sem életrajzi, sem művészi szempontból nem érdemel különös figyelmet. Nincs benne semmi, amit a levélben már szebben és jobban el ne mondott volna. Szabolcsi Bence találó megfogalmazása szerint (Vers- és dallamemlékek a Törökországi Levelek-ben. Magyarságtudomány 1942, 228) Mikes prózája sokszor nem egyéb, mint oldott vers, és verse alig több rím és szótagszám keretébe foglalt prózánál.

A versek és versrészeket jórészt saját szerzeményei Mikesnek. Találunk azonban átvételeket a székely népköltészetből, népdalokból, rigmusokból, mondókákból és vallásos tárgyú énekeskönyvekből is (l. az 51., 59., 86., 88. és a 109. sz. levelet).

A verselési mód szempontjából irodalmunk — Sylvester János XVI. századi kezdeményezésétől eltekintve — a felvilágosodás koráig jóformán csak a hangsúlyos verselést ismerte. Emellett igen sokáig Gyöngyösi „négy-sarkú” verselése volt az irányadó. Orczy és Gvadányi után tulajdonképpen Amadé és Faludi, majd Rájnis, Baróti Szabó és Ráday újítják meg a költészetet, — a hangsúlyos verselés megreformálásával, a népköltészet iránti fokozott érdeklődéssel, a páros rím népszerűsítésével, főként pedig az időmértékes verselés meghonosításával.

Mikest — elszigeteltségében — még kötötte a régi, nehézkes forma, a sorok merev, általában hat-hat szótagos tagolása, a négyesrímű, sőt ragrímes, felező tizenkettes. Ez a kifejezési mód jellemző verseinek a többségére, így az alábbira is (l. az 1825. nov. 6-i levélben):

Elmúlt gyönyörűség, csak suhajtást okoz.
jelen való pedig. hasonló árnyékhoz.
a jövődébél, kapsz bizonytalanhoz,
ah! mért hasonlítod, magadot boldoghoz.

Előfordul azonban — bizonyára a népi énekritmus emlékének a hatására —, hogy a gondolatok, érzelmek kifejezésében sajátos lebegést, parlando-ritmikát, éles középcézúra nélküli tizenkettes dallamot alkalmaz, — és már nem is négyes, hanem kettes, páros rímelésben (vö. Hopp Lajos: Mikes ÖM. I, 599). A következő példa az 1726. okt. 4-én keltezett levélből való:

nincsen kegyetleneb. dolog meg válásnál.
titkos baráttától. való távozásnál,
de csak az időhöz, kel magunkat szabni,
és suhajtásunkot. a szívünkben zárni.

Mikes versfordításai általában egyházi énekek, imák, erkölcsi tudnivalók és elmélkedések. Ezek is csupán betétként szerepelnek, — gyakran tanítétel formájában, olykor azonban nagyon személyes átélésben. Saját sorsára is utal például Seneca Thyestes című tragédiájának fordításrészletében (A Keresztnek királyi uttya 1747, I. k. 12. f.):

Nem bánom keresé. akár ki nagyságát,
erővel, vagy másként. udvar méltóságát,
Én akarok venni, kis lako helyemben.
távul mindenektől, részt a bölcsességben,
Őt se szomorkodni. se nem kell tartani.
csendeséget nézem, a napot fel jöni,
Őt az esztendőknek, szemlélem forgását.
és tsendesesen várom. magam öregségét.
Eképpen töltvén el, az én napjaimot,
tartás nélkül nézem, végső oráimot,
Öregségben iszom. meg a halál mérgét.
Ugy temetnek el mint, idegen remetét,
Mely boldogtalan a. halála oráján,
ki nem gondolkodik, most a nagyob dolgán,
Mindenek üsmérik. de csak meg kell halni.
mit használ a hogy ha, magát nem üsméri.

3. Mikes versbetéeteinek — mint egyéb stílusformáinak is — a kor művészeti divatjának kíváncsiak szerint elsősorban prózaékesítő szerepük van. A korábbi barokk díszítőmotívumokat a rokokó továbbfejleszti, könnyedebbé teszi, sőt a miniatűr-kultuszhoz fokozza (vö. Szabó Zoltán: Kis magyar stílus-történet. Bp., 1982.² 92–101). Irodalmunkban ez a törekvés a XVIII. század második felében bontakozik ki a magyar verselés előbb felsorolt megújítóinak a munkásságában, és Csokonai költészetében éri el a csúcstét.

Mikes alkotómódszerének a hazai környezettől távol is sok olyan sajátossága van, amely a rokokó díszítőeljárásaira vezethető vissza. Próza-stílusában például rokokó vonás a kellemesen társalgó modor, a tartalmi változatosság és a megformálás gazdagsága, — az apró részletek, szellemes szójátékok, a találó szólások, közmondások és mondókák, a csattanós történetek, anekdoták, elmélkedések, párbeszédbeiktatása, az oldottabb szöveg- és mondatszerkezetek, a rövid és tömör, arányos és ritmikus mondatok kedvelése.

Ha a francia szállóige szerint „*a stílus az ember*”, akkor Mikes egyénisége valóban megnyilatkozik a legtöbb írásában. Versei, rímfaragásai (vagy ahogy ő nevezi: „*versgyalulás*”-ai) azonban kivételek. Ebben a törekvésben — mint a bevezetőben már utaltunk rá (l. Hopp Lajos véleményét, uo.) — főként a kollégiumi verselés hagyományait követi. Az alkalmi diákköltészet termékei azonban nem képviselnek jelentősebb művészi értéket. Szerb Antal szerint ugyanis a verset a formai tökéletesség teszi időállóvá. Mint írja (Magyar irodalomtörténet. Bp., 1958. 278): „A művészi forma az ember legnagyobb lázadása az elrohanó élet ellen, ... varázsa annál csodálatosabb, minél kisebb, karcsúbb, tovasiklóbb a tartalom, amelyet szembeszögez a mulandósággal.” Nos, éppen ez az a kíváncsi, amelyet bírálói — próza-stílusának klasszikus értékeit elismerve — hiányolnak Mikes verseiből.